

4. Лагутін В.Д. Внутрішній ринок споживчих товарів: теорія розвитку та регулювання: Монографія. – К.: Київ нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – С. 168.

5. Лігоненко Л.О. Роздрібна торгівля України у дзеркалі світових тенденцій розвитку галузі // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2005. – №6. – С. 12–22.

6. Наказ Держспоживстандарту України від 25 жовтня 2006 року №З11 «Про Порядок проведення перевірок у суб'єктів господарювання сфери торгівлі і послуг, у тому числі ресторанного господарства, якості продукції, додержання обов'язкових вимог щодо безпеки продукції, а також додержання правил торгівлі та надання послуг».

7. Прокопенко О.В. Школа В.Ю. Дегтяренко О.О. Інфраструктура товарного ринку. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – С. 18–19 (296).

8. Ткач А.А. Інституційні основи ринкової інфраструктури: Монографія / НАН України. Об'єднаний інститут економіки. – К., 2005. – С. 10 (295).

9. Федько В.П., Федько Н.Г. Інфраструктура товарного ринку. – Ростов н/Д, 2000. – С. 8 (512).

10. Щорічна доповідь голови Держспоживстандарту України про стан захисту прав споживачів в Україні у 2009 році.

Є.Ю. ПАЦЕНКО,

здобувач, Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України

Важелі організаційно-економічного механізму регулювання видобутку і використання напівдорогоцінного каміння в Україні

Виходячи з ресурсних перспектив України щодо численної групи самоцвітного напівдорогоцінного каміння акцентується увага на впорядкуванні і розвитку ринкових відносин у сфері їх видобування і використання. Аналізуються завдання організаційно-економічного регулювання у зазначеній сфері, що включають розробку методів і регламентів оцінки ресурсів та формування цінних показників, порядку легалізації старательської діяльності, впровадження відповідних дозвольно-реєстраційних процедур і спрощеного оподаткування.

Ключові слова: видобуток, використання, напівдорогоцінне каміння, оцінка ресурсів, дозвольно-реєстраційні процедури, спрощене оподаткування.

Исходя из ресурсных перспектив Украины, относящихся к многочисленной группе самоцветных полудрагоценных камней, акцентируется внимание на упорядочении и развитии рыночных отношений в сфере их добычи и использования. Анализируется задача организационно-экономического регулирования в отмеченной сфере, что включает разработку методов и регламентов оценки ресурсов и формирование ценовых показателей, порядка легализации старательской деятельности, внедрения соответствующих разрешительно-регистрационных процедур и упрощенного налогообложения.

Ключевые слова: добыча, использование, полудрагоценные камни, оценка ресурсов, разрешительно-регистрационные процедуры, упрощенное налогообложение.

On the basis of resource prospects of Ukraine relating to the large group of semi-precious gemstones accented by streamlining and development of market relations in their production and use. Examines the organizational task of

economic regulation in the marked area, which includes development of methods and regulations for resource assessment and development of price indices, the order of the legalization of artisanal activity, introduction of appropriate licensing and registration procedures and simplified taxation.

Постановка проблеми. Дорогоцінне, напівдорогоцінне самоцвітне каміння супроводжує людство протягом всієї його історії. Не втратило воно привабливості та популярності і в наші часи. Його естетично-декоративне та загалом культурно-художнє значення навіть зростає, а ювелірні вироби з нього стають бажаною власністю для все більшої кількості людей. Причиною підвищеної уваги до багатьох видів природного самоцвітного каменю залишається і широке його технічне застосування – в приладобудуванні, радіотехніці тощо.

Природні самоцвіти – це, по суті, одна з груп корисних копалин, яка охоплює значну кількість мінералів і гірських порід.

В Україні ресурсна база більшості самоцвітів, за окремими винятками (Клесівське родовище бурштину та Волинське родовище топазу, п'єзокварцю і моріону), на жаль, не сформована. Мінерали-самоцвіти добуваються здебільшого у кустарний спосіб любителями самоцвітного каміння, самодіяльними старателями для поповнення своїх колекцій, продажу, виготовлення ювелірних виробів, сувенірів та виробів прикладного мистецтва. В цьому відношенні починають створюватися зачатки ринку і виникає потреба в його розвитку та регулюванні.

Метою даної статті є організаційно-економічний аспект справи, пов'язаний із формуванням і розширенням сировинної бази напівдорогоцінного каміння та з ефективним її використанням для задоволення наростаючого попиту на естетично-культурну продукцію природного походження.

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Адже Україна багата на різноманітне самоцвітне каміння, часто унікальне і має потенціал значного розширення його ресурсної бази [1–3]. На порядок денний поставлено питання переходу від напівкустарного виробництва і любительства у цій сфері до формування повноцінного національного ринкового сегменту з переорієнтацією на цій основі внутрішнього попиту на використання власної сировинної бази. В цьому контексті постають завдання із запровадження специфічних механізмів ринково-господарського регулювання з їх націленістю на регіональні інтереси.

Щодо об'єкта дослідження – мова йде про численну групу самоцвітного каміння, яка класифікується як дорогоцінне. Основні регламенти і цьому відношення закладено постановами Кабінету Міністрів України від 27 червня 1994 року та від 12 грудня того ж року [5, 6]. Категорія напівдорогоцінного каміння поділяється на два порядки. В перший зараховано малахіт, бірюзу, нефрит, тигрове та котяче око, хризокіла, чароїт. У другому – агат, амазоніт, джеспіліт, скам'яніле дерево, егіриніт, епізодит, кварцит і кремій кольорові, онікс, опал, пірофіліт, родоніт, сердолік, содаліт, халцедон, яшма та деякі ін. Постановою від 12 грудня 1994 року виділено сировину ювелірно-виробну напівдорогоцінного каміння, і в цю групу включено 21 його вид. Деякі формальні розбіжності в документах не заважають розгляду суті справи. В цьому контексті слід додати, що в Україні відомо близько 600 проявів самоцвітного каміння і понад 50 їх різновидів.

Виклад основного матеріалу. До окремих самостійних родовищ самоцвітного каміння в Україні, як це зазначено, належить лише два – Клесівське у Рівненській області та Волинське у Житомирській області. Всі інші їх геологічні прояви і місцезнаходження – це об'єкти видобутку таких видів корисних копалин, де самоцвітне каміння є супутнім (акцесорним) компонентом. Мова йде про родовища будівельної, фарфоро-фаянсової, залізорудної, хімічної та інших видів сировини, а також про їх кар'єри, шахти та відвали. Самоцвітне каміння добувається при цьому старательським способом, напівлегально і так само надходять на ринок виробу з них, колекційних зразків і т. ін. [1, 2].

Попередній аналіз свідчить, що на цей час практично 95% цієї сировини втрачається, вона гине у кар'єрних відвалах, при проведенні вибухових робіт, на каменепереробних заводах. Належна їй оцінка і відбір відсутні.

Питання економіко-правового регулювання, а також формування передумов ефективного використання природно-ресурсної бази самоцвітного каменю залишаються мало розробленими. Це також стосується особливостей і специфіки підприємницької діяльності у цій сфері, відносин власності, ролі і завдань центральних і місцевих органів влади у становленні зазначеної сфери.

Поставивши за мету обґрунтування важелів організаційно-економічного регулювання видобутку і використання каменесамецвітної сировини, до найбільш проблемних нами віднесено такі питання:

- створення методичних підходів до оцінки ресурсної бази і організації відповідного обліку;
- розробка регламентів і порядку формування цінних показників щодо каменесамецвітної сировини;
- удосконалення управління відповідної діяльності на засадах субсидіарності;
- формування дозвільної системи і податкового режиму діяльності, пов'язаної з пошуком, видобуванням і використанням напівдорогоцінного каміння.

При організації і регулюванні діяльності з відбору (видобування) самоцвітного каменю оцінка потенціалу сировинної бази постає перш за все. Це, по суті питання, визначення обсягів можливого видобутку сировини та її наступного використання в ювелірній промисловості тощо. Природні запаси напівдорогоцінного каміння на цей час ніким не визначалися, і будь-які методичні матеріали з цих питань відсутні. В основі відповідних оцінок мають лежати результати пошукових робіт із застосуванням при цьому теорії пошуку. В розрізі діючих гірничодобувних підприємств проводиться аналіз їх ресурсного потенціалу з урахуванням виробничих планів.

Український ринок самоцвітного каміння тільки починає формуватися як щось організаційно ціле. Сьогодні на ньому домінують товари закордонного виробництва з Росії (яшма, селеніт, агати), Вірменії (обсидіан), Ірану (мармур, онікс), Китаю (нефрит, халцедон, агат) тощо. Кон'юнктура ринку виробів з самоцвітів формується, як правило, на виставках, які відбуваються, зокрема, в Києві. Але в жодному нормативному документі не визначено вимоги до їх якості, критерії оцінки. Самоцвіти України достатньо добре вивчені в геологічному відношенні. Однак з ринкових позицій найбільш затребуваною є інформація про каменесамецвітну сировину як про товар: якість сировини за системою ознак, види виробів та сировини, область застосування у каменерізній та ювелірній справі, врешті коштовність сировини та виробів. Відповідна інформація формується за геологічною оцінкою самоцвітів і передбачає використання певної методології та методики.

Опис самоцвітів включає характеристики, починаючи з їх зовнішнього виду, визначення різновидів, якісних параметрів і закінчуючи придатністю до виготовлення тих або інших виробів. У табл. 1 зазначене ілюструється на прикладі агатів Рафалівського родовища у Рівненській області. Відповідні вимоги розроблено автором на підставі узагальнення наявного досвіду, що в свою чергу дозволяє диференціювати і регламентувати вартісні показники на самоцвітну сировину та вироби з неї. Такі ж вимоги розроблено, зокрема, для гематит-мagnetитових джеспілітів, епідозитів і деяких інших різновидів самоцвітного каміння.

Формування цінних показників щодо самоцвітної сировини і виробів з неї може передбачати декілька підходів виходячи з попиту та аналізу ринкової ситуації. Показано, що стосовно предмету розгляду доцільно розрізняти два види таких показників – прогнозні та фактичні. Основні підходи до встановлення вартості та її прогнозування це метод аналогії, метод

Таблиця 1. Вимоги до якості агатів Рафаловського родовища*

Найменування агату	Якісна характеристика	Вид виробу	Сорт і ціновий діапазон	Вихід природного матеріалу, %
Халцедонові	Химерна форма мигдалин без механічних пошкоджень. Сапфіровий колір халцедонового агату. Розмір 3–6 см	Авторські виробу, камеї	Вищий, \$100–150	100
Кварц–халцедонові, халцедно–кварцеві (пейзажні)	Мигдалини, уламки з контактом халцедонового агату і кварцу з пейзажним рисунком. Розмір до 10 см	Кабошони, картини	Перший, \$30–70	80–100
Халцедон–цеолітові, халцедонові, кварц–халцедонові	Уламки мигдалин з одиночними тріщинами, які не порушують цілісність зв'язку. Розмір 10 см	Кабошони, художнє різьблення	Другий, \$1–12	80–50
Аметист–халцедонові, карбонат–кварц–халцедонові	Уламки, жеоди, щітки. Розмір 10 см	Колекційне каміння	Третій, \$0,1–0,5	100

* Розроблено і складено автором.

економічного обґрунтування та метод збалансованих порівнянь. Кожен з них має свої межі практичного застосування. Слід підкреслити переваги методу збалансованих порівнянь, в якому по суті інтегровані інші підходи. За цим методом прогнозування цінних показників здійснюється на основі розгляду споріднених об'єктів (зразків) більш високої і більш низької якості, але таких, які не є аналогічними до «еталонного», а вартість встановлюється за інтерполяційним підходом.

Розвиток мінерально–сировинної бази регіонів України, як загалом, так і стосовно самоцвітів, у сучасних економічних умовах потребує реорганізації управління надрокористуванням, насамперед за рахунок посилення прерогатив регіонів щодо управління розвитком і освоєнням наявних в областях корисних копалин передусім, місцевого призначення. Реформування має передбачати, зокрема, передачу на обласний рівень права надання ліцензій (спеціальних дозволів) на користування надрами щодо місцевих видів корисних копалин. Потребує перегляду перелік мінерально–сировинних об'єктів, що належать до категорії місцевих, з їх розширенням за рахунок дрібних родовищ, напіввідпрацьованих кар'єрів та, зокрема, самоцвітного каміння.

Брак регулювання у цій сфері, відсутність належного обліку ресурсних джерел та загалом контролю з боку держави та місцевої влади уводять в тінь десятки мільйон гривень. На погляд автора доцільним є запровадження на території України єдиного дозволу на старательські роботи, який би надавав право продажу здобутих самоцвітів. Це б дозволило отримати суттєвий економічний ефект, передусім для місцевих бюджетів. Ліцензування пропонується обмежити першою групою дорогоцінного каміння (алмаз, рубін, синій сапфір, смарагд та олександрит). Щодо інших груп самоцвітів досить ввести дозвіл єдиного зразку з продажем на місці. Це дозволить активізувати ринок і послужить основою здорової конкуренції.

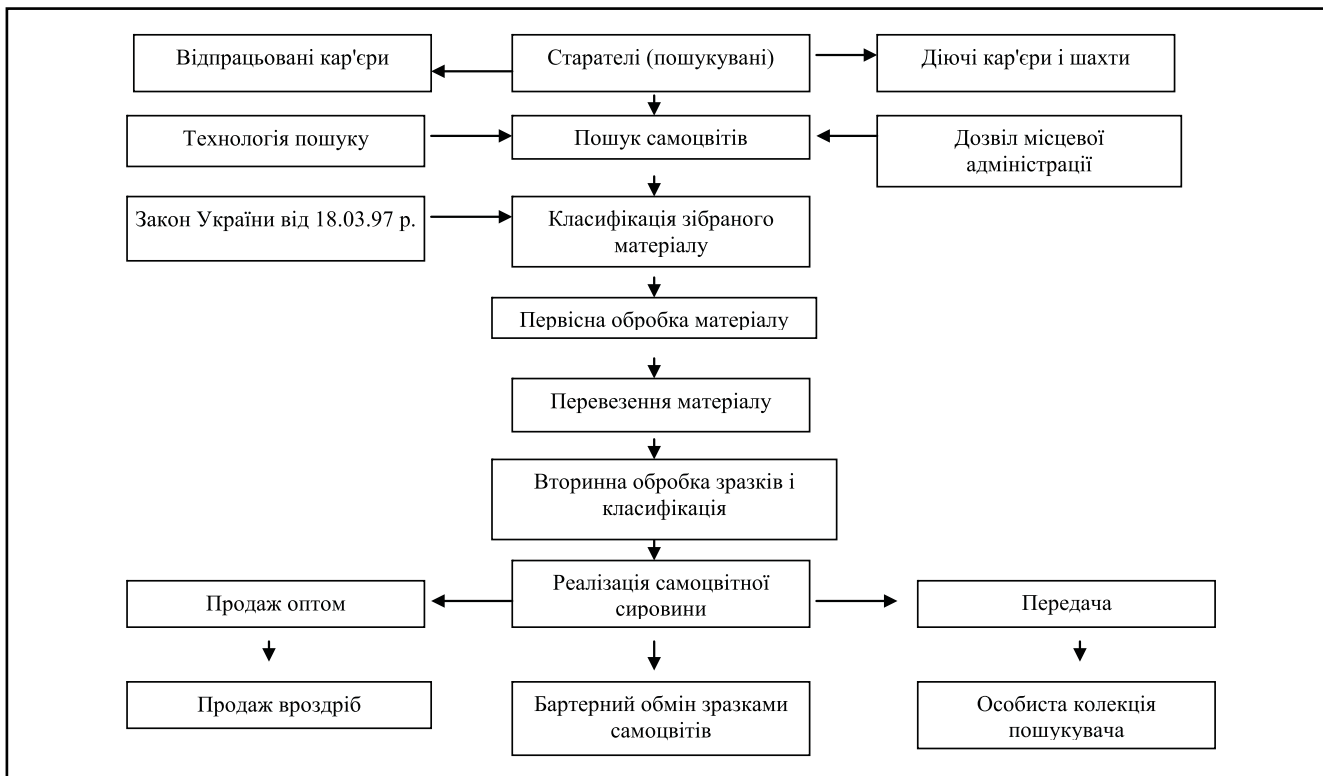
Отримані ресурсні оцінки свідчать, що каменесамецвітна сировина може мати вагоме значення як один із факторів соціально–економічного розвитку регіонів України. При

цьому немає необхідності вкладати великі гроші та залучати інвестиції – це під силу вітчизняному малому та середньому бізнесу. Розвиток вітчизняної каменесамецвітної сфери позитивно вплине на ювелірну та каменерізну промисловість, де будуть одержані нові види виробів, що зможуть конкурувати на внутрішньому та зовнішньому ринках і приносити доходи. Очевидна економічна ефективність (доходи від господарської діяльності), поєднується з соціальним ефектом (нові робочі місця), культурним аспектом у процесі створення декоративно–художніх виробів та предметів мистецтва. Загалом забезпечується перехід на якісно новий рівень оцінки вітчизняних запасів каміння.

Узагальненням ринково–економічних підходів до організації і підвищення ефективності діяльності з видобування та використання самоцвітної сировини є блок–діаграма на рисунку. Вона демонструє багатоетапний шлях самоцвітного каміння до споживача. Кожний з етапів пов'язаний із застосуванням спеціальних методів (пошуку, оброблення), регламентів оціночної діяльності, формальних і неформальних, нормативних джерел. Формування ринкового механізму ще знаходиться на початковій стадії, але спирається він переважно на індивіда–старателя чи самодіяльні артілі, що виступають поряд із любителями суб'єктами пошуку і видобування.

Базовою передумовою дієвого державного контролю щодо видобування, оброблення і реалізації самоцвітного каміння та виробів з нього є належне нормативно–правове врегулювання, регламентація підприємницької (у вигляді старательства, кооперативів тощо) та любительської діяльності у зазначеній сфері. Введення патентів і спрощених дозвільно–реєстраційних процедур є найбільш доцільними кроками на цьому шляху. В контексті оподаткування (платності) такого роду діяльності і певним досвідом може служити встановлення та адміністрування податку на промисел, а в рамках чинного Податкового кодексу України спеціальні податкові режими.

У цьому зв'язку слід зазначити, що неодмінним атрибутом права на користування надрами є платежі типу роялті. В Україні не плата за користування надрами, в Російській Феде–

Блок-схема організації пошуку та добування каменесамецвітної сировини, її оброблення та реалізації

рації – податок на видобування корисних копалин, в Казахстані – роялті на видобуток корисних копалин. Вони поширюються на суб'єктів підприємницької діяльності, в тому числі громадян, які провадять господарську діяльність в межах конкретних ділянок надр з видобуванням корисних копалин при наявності відповідних спеціальних дозволів.

Зазначені податки встановлюються, як правило, у вигляді відсоткових ставок до вартості видобутих корисних копалин. Порівнюючи відповідний досвід оподаткування в Україні, Росії та Казахстані (табл. 2), можна відзначити досить широкий діапазон ставок.

В Україні плата за користування надрами при видобуванні дорогоцінного каменю носить поодинокий характер. Фактично вона має місце лише стосовно бурштину на Клесівському родовищі Рівненської області і п'езокварцу – Воло-

дар-Волинського родовища. Тобто, встановлена нормативна база практично не має в Україні застосування. В цьому контексті ми маємо зазначити, що в порядку старательської і любительської діяльності окрема плата типу «роялті» не повинна мати місце, змінюючись вартістю патенту (входячи в її склад) чи вартістю певних дозволів на видобування.

Зазначене підтверджується досвідом окремих країн, що практикують діяльність типу старательської – Росія, Бразилія, Канада. У Бразилії, зокрема, існує система муніципального видобутку мінеральної сировини, яка передусім стосується міського будівництва але дозволяє також самостійно видобувати інші види, в тому числі виробне каміння. Крім того, широко розповсюджена система видобутку малими підприємствами щодо певних дрібних покладів, які без особливого пошуку можуть розроблятися.

Таблиця 2. Оподаткування видобутку дорогоцінного та напівдорогоцінного каміння в різних країнах (2009–2010 роки)*

Країна	Вид податку (плати)	Вид корисних копалин	Ставки плати, %**
Україна	Плата за користування надрами	Сировина ювелірна (дорогоцінне каміння) – бурштин, топаз, моріон, берил тощо	5,0
		Сировина ювелірно-виробна (напівдорогоцінне каміння)	4,0
		Сировина виробна	4,0
Російська Федерація	Податок на видобуток корисних копалин	Природні аналізи та інше дорогоцінне та напівдорогоцінне каміння	8,0
Республіка Казахстан	Роялті за видобутих корисних копалин	Дорогоцінне каміння – алмаз, рубін, сапфір, ізумруд, гранат, олександрит, топаз та ін.	7,0
		Виробне каміння – нефрит, лазурит, родоніт, чароїт, малахіт, агат, яшма, халцедон.	2,0
		Технічне каміння – алмаз, корунд, агат, яшма, азбест, слюда, серпентиніт	1,5

* Систематизовано автором.

** Від вартості видобувних корисних копалин.

У питанні оподаткування (платності) старательської діяльності певним орієнтиром може служити досвід встановлення податку на промисел. В Україні щодо нього склалася де-що звужена практика. Податок із самого початку було встановлено як податок за право разової торгівлі. Платниками виступали громадяни (в т.ч. іноземні), якщо вони не були зареєстровані як суб'єкти підприємництва і якщо вони здійснювали несистематичний продаж виробленої, переробленої та купленої продукції, товарів. Об'єктом оподаткування була сумарна вартість товару за ринковою ціною, що зазначалось у декларації.

Податок на промисел сплачувався також у вигляді одnorазового патенту на торгівлю, вартість якого визначалась на підставі вказаної платником сумарної вартості товарів і ставки податку.

У новому Податковому кодексі України, прийнятому у 2010 році, податок на промисел формально скасовано. Однак змістовно він зберігся, що створює передумови для його застосування у сфері видобування, оброблення і реалізації самоцвітного каменю. В розділі «Податок на фізичних осіб» статтю 17 передбачено оподаткування доходу одержаного фізичною особою від ведення підприємницької діяльності без створення юридичної особи з продажу товару і надання супутніх такому продажу послуг за фіксованим розміром податку шляхом придбання патенту. Фізична особа – резидент може придбати патент для здійснення підприємницької діяльності на всій території України. Форма патенту встановлюється центральним органом державної податкової служби України.

Зазначені підходи до регулювання індивідуальної підприємницької діяльності прямо не можуть бути поширені на сферу поводження із самоцвітним каменем, оскільки в чинній редакції вони обмежуються правом продажу товарів. Однак за формою вони близькі, а фінансовий аспект може бути в цьому відношенні певним орієнтиром.

Іншою категорією підприємництва, що близька до здійснення старательської діяльності, є самозаймана особа. Під нею розуміють платника податку, який є фізичною особою – підприємцем або проводить незалежну професійну діяльність за умов, що такі особи не є працівниками в межах підприємницької професійної діяльності. Однак у чинному Податковому кодексі України за визначеними видами професійної діяльності самозайматі особи можливість віднесення до неї сфери поводження з самоцвітним каменем не передбачена. В той же час у процедурно–регламентному відношенні вона може бути повчальною. Мається на увазі реєстраційний порядок легалізації такої особи і оподаткування згідно податковій декларації за результатами звітного року.

Висновки

Таким чином, у чинному нормативно–правовому полі відсутні прямі норми регулювання підприємницької діяльності, які могли б бути поширені на сферу видобування, оброблен-

ня і продажу самоцвітного каменю, маючи на увазі специфіку цього виду діяльності. Відтак нами поставлено питання і обґрунтовано пропозиції щодо доцільності прийняття окремого нормативного акта – на рівні Указу Президента України чи постанови Кабінету Міністрів України, яким би запроваджувався дозвільний порядок і спеціальний старательський патент (ліцензія) на діяльність у сфері видобування і оброблення самоцвітного каміння.

На шляху впорядкування діяльності зі збирання й обробки каменесамецвітної сировини, враховуючи її соціально–економічну значимість, пропонується:

– прийняти окремий нормативний акт (на рівні Указу Президента, постанови Кабінету Міністрів України чи доповнень до деяких законів), яким би запроваджувався дозвільний порядок збирання;

– впровадити спеціальну старательську ліцензію на самоцвітне, а також дорогоцінне каміння, яке видобувається на Україні, максимально спростивши її видачу аж до продажу на місцях видобутку по фіксованій ставці.

Враховуючи особливості сфери поводження з самоцвітним камінням, питання заохочення і регулювання старательської і любительської діяльності має бути віднесено до прерогатив регіонів. Це стосується і встановлення ставок податків для фізичних осіб (в рамках норм щодо спеціальних податкових режимів). Разом із тим в організаційно–економічному відношенні контроль щодо ресурсного обліку і використання має базуватися на нормативно–правових регламентах державного рівня.

Введення категорії старательського промислу і її трансформація в різні форми малого підприємництва, ощадлива регламентація цієї діяльності з податкової точки зору, а також створення на відповідній базі туристично–привабливих об'єктів може стати суттєвим позитивним соціально–економічним фактором для регіонів, а для окремих з них – певним брендом.

Література

1. Баранов П., Шевченко С. Каменесамецветное сырье и его значение для экономики Украины // Геолог Украины. – 2006. – №1. – С. 24.
2. Міщенко В.С. Програмне планування розвитку мінерально–сировинної бази України: методологія і практика. – К.: ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», 2011. – 157 с.
3. Пащенко Є.Ю. Старательське діло у Володар–Волинському районі Житомирської області // Геолог Украины. – 2006. – №1. – С. 84–87.
4. Податковий кодекс України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua>
5. Про загальну класифікацію та оцінки вартості природного каміння / Постанова Кабінету Міністрів України від 27 червня 1994 р. №512. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua>
6. Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення / Постанова Кабінету Міністрів України від 12 грудня 1994 р. №827. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua>